УДК 811.161.2'34

Степан Перепелиця

РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЕПІГРАФІЇ XV – XVIII СТОЛІТЬ
(на матеріалі написів з Буковини)

У статті подано огляд наукової літератури, присвяченої епіграфіці Буковини XV – XVIII століть, показано різноманітність написів за змістом і призначенням. Основна частина присвячена лексичним, фонетичним і морфологічним українським рисам, що знайшли своє відображення в одній із груп написів – епіграфіях, написаних переважно церковнослов'янською мовою.

Ключові слова: церковнослов'янська мова, риси народної української мови, епітафія, графіті, напис.

Степан Перепелица

Черты украинского языка в эпиграфии XV – XVIII веков (на материале надписей с Буковины)

В статье сделан обзор научной литературы, посвященной эпиграфии Буковины XV – XVIII веков, показано разнообразие этих надписей по содержанию и назначению. Основная часть статьи посвящена лексическим, фонетическим и морфологическим чертам украинского языка, которые нашли свое отражение в одной из групп надписей – эпиграфиях, написанных преимущественно на церковнославянском языке.

Ключевые слова: церковнославянский язык, черты народного украинского языка, эпитафия, граффити, надпись.

Stepan Perepelytsia

Lines of Ukrainian in epitografii 15-18 ages (on material of inscriptions from Bukovyny)

The review of scientific literature is given in the article, 15-18 ages are rotined devoted epigrafici of Bukovyna variety of inscriptions on maintenance and setting. Basic part is devoted the lexical, phonetic and morphological Ukrainian lines which found the reflection in one of game of inscriptions of epigrafiyakh, written with a mainly church slavonic language.

Key words: church slavonic language, lines folk Ukrainian language, epitaph, graffiti, inscription.

Серед давньої писемної спадщини Буковини певне місце належить різноманітним написам, які писали, вишивали чи вирізали на м'якому матеріалі або видряпували, викарбовували (графіті) чи наносили пензлем (дипінті) на твердому матеріалі. Найбільше цих написів припадає на XV – XVIII ст., коли Буковина перебувала у складі Молдавського князівства.

Збирання і публікацію епіграфіки цієї доби з теренів Молдови і Валахії було започатковано румунськими дослідниками старовини ще в сер. XIX ст. Окремі слов'яно-румунські написи були опубліковані ще в 1861-1863 рр. археологом А. Одобеску в його журналі „Revîsta romana pentru sciințe, littere şi arte". Згодом (1883) з'являються окремі тексти інскрипцій у мемуарах єпископа Мельхиседека Штефенеску [17]. Активізується ця робота на поч. XX ст. Велику колекцію епіграфічних текстів друкує буковинський славіст Є. Козак у своїй монографії „Написи з Буковини" (1903)[15]. Долучається до цієї справи румунський історик Н. Йорга (1905-1907) [16]. У 1908 р. в Румунії створюється Комісія з історичних пам'яток, яка у своєму „Бюлетні" починає публікувати поряд з уже відомими багато написів, доти невідомих. Слід згадати ще публікації Д. Дана (1912) [14] та Г. Балша (1926, 1928) [11,12].

Усе це давні зарубіжні видання, а тому стали рідкістю і не завжди доступні навіть спеціалістам. Ускладнюється знайомство з ними ще й тому, що написані вони румунською і німецькою мовами. У російському перекладі маємо лише статтю румунського славіста Д.П. Богдана (1961 р.) [1], яка цінна тим, що подає 28 нових, ніким не опублікованих написів з Буковини (серед них 1 епітафія), але сам лінгвістичний аналіз в ній присвячений валаським написам. З останніх публікацій назвемо статтю українських учених В.В. Німчука й В.Д. Шинкарука „Українські написи XV – XVII ст. у Вознесенській церкві с. Лужани" (1998) [7].

Але найбагатший епіграфічний матеріал знаходимо у вже згадуваній книзі Є. Козака „Написи з Буковини”, що містить унікальні пам’ятки письма з XV – XVIII ст. Це 170 текстів, що викарбувані на саркофагах та кам’яних надмогильних плитах і хрестах, на стінах церков із 22-ох місцевостей Буковини. Частина написів (27) представлена ще й у фоторепродукціях.

Мовно написи поділяються на 133 церковнослов’янські, 16 румунських, 13 вірменських, 4 грецьких, 2 арабських і 2 латинських. Щодо часового поділу, то 18 припадають на XV ст., 53 – на XVI, 43 – на XVII і 20 – на XVIII ст. Найдавніший напис походить із 1477 р. Характерно, що найстаріші написи зроблено церковнослов’янською мовою, а румунські з’являються у XVII ст., коли починається розширення сфери вжитку молдавської мови.

Найчисельнішими серед усього відомого на сьогодні епіграфічного матеріалу з Буковини є е п і т а ф і ї. Саме вони стали об’єктом наших спостережень у пропонованій статті.

До аналізу залучено різноманітні джерела. Коротко про них. Це текст графіті 1494 р. на надгробній плиті внука Стефана Великого Василя москвича, опублікований Д.П. Богданом [1, с. 79] (камінь з написом знаходиться в Сучавському краєзнавчому музеї). Ще більш цікавим з мовного погляду, бо майже вільний від церковнослов’янських елементів, є інший музейний експонат – надмогильний хрест із написом (1698 р.) із с. Василева (нині Заставнівського району), що експонується у 4-ій залі Чернівецького краєзнавчого музею (Див. фото).

рокꙋ божого аⷯчи погрома била ꙋ вал҃евѣ ѿ камѧнецкихъ ѧничарꙋвъ и тии ѧничарове истѧли гавриловог҃о сина игната и женꙋ его ѡдакѣю... [*далі два рядки ушкоджені*].

Трапляються епітафії, тексти яких вишиті на тканині. Єпископ Мелхиседек у своїх мемуарах подає текст вишитого золотими нитками напису на надгробному гобелені із вигаптуваним портретом Стефана Великого, який похований у монастирі в Путні:

Іѡ҃ Богданъ воевода божїею милостїю господарь земли молдавскои ꙋкраси и покры покровом сим гроб ѡтца своего Іѡн Стефана воеводы, господствовавшаго въ молдавскои земли м҃з лѣт и три мⷭци и иже прѣстави сѧ къ вѣчнѣи ѡбитѣли в лѣтѡ ҂зві҃ мⷭца ї҃ꙋл. в҃ дн҃ь въ день вторника въ чїтврътыи час дне (1504 *Melch.* 263). (Тут і далі в посиланнях на джерела в дужках зазначаємо їх умовне скорочення та відповідну сторінку, а в прикладах, що трапляються рідко, вказуємо ще й рік напису).

Маємо й епітафії, написані на пергаменті. Так, в одній із приміток Є. Козак наводить запис якогось монаха у книзі Тріодь, подарованій воєводою Єремією Могилою Сучавицькому монастирю. Це своєрідна художня епітафія, в якій висловлюється горе з приводу смерті Є. Могили:

Прїжⷮ же конеⷰ гⷭⷣва-си тогожⷣе лѣта мⷭца іюⷩ л҃ въ дн҃ъ събѡⷬ ст҃ыⷯ апⷭлъ и прѣиде ѿ сꙋеⷮнаго мира къ желаемомꙋ Хꙋ҃, вѣчнаа гⷭⷣва-си памѧⷮ. И лꙋче било би наⷨ не въсꙵіати сл҃нце, нежⷤли блг҃очⷭтиваго и кроⷮкаго и млⷭтиваго гⷭпⷣна ѿ ѡчїю

заити - ꙋвы, ꙋвы! ѡ горе, ѡ горе наⷨ! кто наⷭ҇ разлѫчиⷧ҇ ѿ толикиⷯ҇ бл҃гъ гⷭ҇ⷣва-си : ~/~ (1606 *KI* 169).

Але основним джерелом наших спостережень були епітафії-графіті, зібрані Є. Козаком на цвинтарях і по церквах Буковини. Це 102 із 133 опублікованих ним церковнослов’янських текстів (решта інскрипцій мають інший характер). Як зразок наводимо з „Написів“ Є. Козака епітафію з надгробка молдавського воєводи Єремії Могили:

†сь҃ камеⷩ҇ гроⷠ҇ны҃ сътвⷪ҇ри и ꙋкраси паⷩ҇ гавриⷧ҇ быⷡ҇ стѡлниⷦ҇ прѣждепочиⷡ҇шеⷨⷹ бл҃гочⷭ҇тивоⷨⷹ и х҃ꙋлюбивѡⷨⷹ гⷭ҇пⷣнꙋ нашеⷨⷹ · ıѡ҃ еремїа҃ могила вѡевѡда б҃жїю млⷭ҇тию҃ гⷭ҇пⷣрь зеⷨли моⷧ҇давьско҃ · вѣⷱ҇наⷶ҇ еⷨⷹ памѣⷮ҇ бл҃жены҃ пѡко҃ : въ лт҃ѡ: ҂ зр҃д҃ı· мⷭ҇ца · юⷩ҇ л҃·(1606 *KI* 167).

Більш розлогими і багатшими мовно від надмогильних написів є ті, що зроблені у зв’язку зі смертю чи втратою когось-небудь. Вони переважно викарбувані на стінах храмів, які були споруджені знатними особами на помин душі своїх родичів. Ілюстрацією таких інскрипцій може бути напис Стефана Великого на кам’яній плиті в церкві Реусени від 18 вересня 1504 р.:

† вл҃тѡ ҂ꙁ҃аı сⷫ҇е н҃ · і҆ѡ҃ стефаⷩ҇ воевоⷣ б҃жїею млⷭ҇тїю гⷭ҇пⷣрь земли мѡⷧ҇давскои · бл҃гоизволи и҆ нача създати храмь сь҃ · въ и҆мѧ ꙋсѣкновенїа чс҃тнїѧ главы · чс҃тнаго и҆ славнаго прⷪ҇рⷪ҇ка прⷣтча кр҃стлѣ і҆ѡ҆а҆нна · на сеⷨ мѣстѧ где быⷭ҇ ꙋ҆сѣчена глава ѡ҆ц҃а е҆го богдана воеводи · и҆ стефана воеводи постиже съмрⷮ҇ъ вѣчна е҆мꙋ памѧⷮ · а҆ сн҃ь е҆го богдань воевода · възⷣвиже початокь ѡ҆ц҃а своего и҆ съвръши храⷨ сь҃ вл҃тѡ ҂зв҃ı мⷭ҇ца сеⷫ҇ н҃ : ~ (*KI* 117).

Заслуга Є. Козака полягає не тільки в тому, що він зберіг від знищення ці пам’ятки давньої писемності. Не менш важливо й те, що ці тексти стали для нього ще й об’єктом наукового дослідження. Кожен із написів супроводжено ґрунтовними історичними та палеографічними коментарями. Багато з текстів схарактеризовано щодо їх мовних особливостей. Є. Козак першим поставив питання про українські мовні риси в написах з Буковини. Адже в публікаціях румунських дослідників про українські явища в написах з теренів Буковини взагалі не йшлося; вони традиційно покривалися загальною назвою „слов’янські” або ж трактувалися як російські.

Загальна характеристика мови цих графіті, яку Є. Козак подав у вступі до монографії, загалом не викликає особливих заперечень. Наводимо її зміст у перекладі з німецької: „Мова написів є офіційна мова, що її вживалося в державі і церкві, у воєводстві Молдавії, – звичайна церковнослов’янська середньоболгарської рецензії: ця остання перемішана з виразними ознаками руської рецензії. Поява руської рецензії в середньоболгарській літературній мові, що випливає з великого числа пам’яток, знаходить своє природне і дуже переконливе пояснення не тільки в державнім сусідстві давніх молдаванів з руською народністю, але в постійному перебуванні цієї останньої в глибині території Молдавського воєводства, де саме цей народ поруч волохів був сильним чинником у державному і церковному житті. Доказом цього є й те, що румун, звичайно,

вживав би середньоболгарську рецензію церковнослов'янської мови. Просякання мовної сербської рецензії простежується в небагатьох місцях " [15, с. IV-V].

Наведені узагальнення Є. Козака виглядали б ще більш переконливо, якби вчений систематизував виявлені особливості, а не обмежився лише коментарями до окремих текстів. Та й лінгвістичні коментарі зроблено не до всіх написів, а тому чимало мовних рис залишилися поза увагою вченого. Крім того, він нерідко знаходить середньоболгарські та сербські явища там, де їх немає. Тож, на нашу думку, спостереження Є. Козака потребують доповнень та уточнень, а деякі - й перегляду мовної приналежності окремих явищ.

Перед тим, як перейти до викладу спостережень над мовою написів, зауважимо, що при посиланнях на Є. Козака ми будемо користуватися його ж термінологією. У своїй роботі він вживає такі поняття, як рецензія „руська" (russische), „південноруська" (südrussische) і „південноруська діалектна" (südrussische dialektische). Перша назва стосується спільносхіднослов'янських мовних явищ; під двома останніми назвами маються на увазі питомо українські мовні риси (загальнонародні і діалектні).

Зазначені риси більшою чи меншою мірою відбиті на всіх мовних рівнях.

С л о в н и к о в и й склад епітафій рясніє церковнослов'янізмами, що цілком вмотивовано, зважаючи на їх зміст. Але й загальновживана лексика знайшла, хоч і відносно слабке, відбиття. Насамперед вкажемо на такі слова, як *воєвода, княгиня, княжна, митник, волость*, відомі на цих землях ще з часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, частиною яких були ці терени до утворення на них Молдавської держави. Наведені слова були запозичені зайшлими волохами, які на той час не мали власної політичної організації, а, отже, й відповідної лексики на позначення різних сторін суспільного життя. З наведених слів лише іменник *воєвода* набув у Молдавії дещо іншого значення. На Русі ще з X ст. він був відомий у значенні „вождь, полководець". У Молдавському князівстві *воєвода* – це титул правителя, який поширювався і на його синів. З поч. XV ст. воєвода титулує себе вже „*господарем* землі молдавської". Ця українська назва походить від того, що в ті часи воєвода був власником цілого краю, особливо незаселеної землі. У своїх руках він зосереджував законодавчу, виконавчу і судову владу, а в час війни був вождем військ. Титул *господар* використовувався також монархами Волощини. У румунських джерелах замість *господаря* вживали титул Domn (від лат. dominus). Із зростанням румунської незалежності титул домнітора повністю витіснив титул господаря.

Окремо варто сказати про слово *пан.* Є. Козак вказує на нього, зазначаючи, що це полонізм [15, с. 4]. Але не можемо не зауважити, що *пан* – одне з найдавніших запозичень в українській мові і давно перестало сприйматися як чужомовне. Не випадково, очевидно, Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. фіксує його 10800 разів [9, II, с. 125]; воно одне зі слів із найвищою фреквенцією. Це ж засвідчують і „Написи", в яких лексема *пан* трапляється 35 разів. Вона вживається в епітафіях перед іменем у формулі шанобливого називання покійного: ***съи гробь єсть раба божїа пана анжинка мытника*** (1494 *KI* 54), а в сполученні з присвійним займенником як назва чоловіка, супруга: ***съ҇ каме҇н сътвори и ѹкраси анастасıє пькє панѹ своємѹ і҆ѡан пъка*** (1649 *KI* 214). Частіше спостерігаємо вживання слова *пан* для називання того, від кого зроблена епітафія: ***съи грѡбь ѹкраси па҇н ѳеѡ҇дрь*** (1527 *KI* 33).

Поряд із дієсловом *създати* в значенні „поставити, збудувати, спорудити" двічі вживається *учинити*: ***ѹчинили*** (1514 *KI* 112), ***чини҇л*** (1481 *KI* 102).

Низка слів з приводу їх мовної приналежності не потребує коментарів: ***початокь*** (1504 *KI* 117), ***колко*** (1514 *KI* 112), ***въ кѹпѣ*** „разом" (1621 *KI* 191), ***до҇чка*** (1623 *KI* 57).

Живомовна лексика проникає навіть у трафаретні штампи, якими починаються і закінчуються епітафії. Так, при датуванні поряд із традиційною формулою ***въ лѣто...*** у написі з Василева трапляється **рокꙋ божого** (1698 *ЧКМ*). Такі приклади непоодинокі, але в написах іншого змісту.

Не можемо не відзначити й того, що в мовну тканину епітафій проникають і діалектизми. Маємо на увазі іменник *вуйко*, який відомий південно-західним говорам української мови, і буковинським зокрема, у двох формах: *вуйко* [8, с. 64] і рідше – *уйко* [8, с. 564]. Саме останню й фіксуємо в написах: ***ꙋикоу своемꙋ*** (1481 *КІ* 108) і ***ꙋюкꙋ своемꙋ*** (1665 *КІ* 146). Є. Козак звертає увагу на слово *уйку* в першому з наведених прикладів, але обмежується тільки зауваженням з приводу особливостей його написання.

Серед ф о н е т и ч н и х явищ особливий інтерес у написах викликає, насамперед, рефлексація [ę]. На його місці за церковнослов’янською традицією ще часто вживається буква ***ѧ***, рідше – ***а, ꙗ.*** Написання останніх у таких прикладах, як ***нача*** (1502 *КІ* 2), ***нача***^{т} (1488 *КІ* 202), Є. Козак справедливо вважає руською рисою [15, сс. 5,203]. Досить частим є заступлення ***ѧ*** буквами ***ѣ*** і ***є.*** На думку Є. Козака, вживання **ѣ** (***имѣ, сѣ, памѣть, кнѣгинѧ***) – це болгаризм [15, сс. 5,48,167,175], а **є** (***паметь, мѣсеца***) - сербізм [15, с. 55]. За нашими спостереженнями, таких написань досить багато: ***имѣ*** – 12 прикладів, ***кнѣгинѧ*** – 6, ***памѣть*** – 7, ***паметь*** – 1, ***сѣ*** – 7, ***се*** – 1. Взагалі не прокоментовано написання ***стѣжанна*** – 1 (1519 *КІ* 115), ***съ пѣти*** (1627 *КІ* 25), а також випадки, де замість ***ѧ*** вжито букви **ы** й **и**: ***памыть*** (1762 *КІ* 137), ***книгинѣ*** (1611 *КІ* 144), ***мѣсица*** (1506/07 *КІ* 55; 1510/11 *КІ* 148) .

Таку строкатість написань у тогочасних молдавських грамотах, через відсутність на поч. XX ст. праць з української діалектології, пояснювали болгарським і сербським впливами також О. Яцимирський, В. Ярошенко та ін. З цього приводу М.Ф. Станівський писав, що якраз тут виявилася „давня фонетична особливість буковинських та інших говорів південно-західного наріччя” [10, с. 12]. Переконливість цих слів доводять дослідження відомого буковинського вченого-діалектолога К.Ф. Германа. „Континуантами етимологічного голосного *[ę] в говірках Буковини, – зазначає він, – виступають звуки [а], [е], [е^{и}], [и^{е}], [і]” [5, с. 54].

Серед інших явищ в системі вокалізму Є. Козак звертає увагу на такі форми, як **въ *д҃ны*** (1602 *КІ* 13), ***третын*** (1598 *КІ* 175) і ***ѡбытѣли*** (1527 *КІ* 33), у яких замість ***и*** вжито ***ы.*** Перший приклад він кваліфікує як південнорусизм [15, с. 14], а два наступні вважає південноруськими діалектними формами [15, сс. 33,176]. Сказане потребує певних уточнень. Насправді діалектними є перші дві форми, що збереглася в південно-західних говорах з фонетично закономірною зміною [і] > [и]. У літературній мові під впливом аналогії закріпилися *в дні* і *третій.* Принагідно зауважимо, що ***въ д҃ны*** фіксується в написах 8 разів (*КІ* 13,40,73,137,193, 207(*двічі*),209). Що стосується написання ***ѡбытѣли***, то тут справді маємо українську рису, але не діалектну, а літературну. У цьому слові написання **ы** замість **и** спостерігаємо в 11 випадках (*КІ* 33, 120, 135, 140, 149, 175, 177, 191 *(двічі)*, 193, 208).

Фонетично закономірне заступлення **и** буквою **ы** засвідчується також у словах ***бл҃гочьстывьи*** (1561/1 *КІ* 142), ***посте***^{л}***ны***^{к} (1649 *КІ* 214), ***бг҃олюбываго*** (1772 *КІ* 179) та в закінченні дав. відм. ***пътра***^{ш}***ковы*** (1603 *КІ* 193), але вони залишилися у Є. Козака без коментарів. Остання форма добре відома південно-західним говорам, а [и] в перших трьох прикладах є сучасною літературною нормою.

У написах засвідчується й зворотня заміна – написання **и** замість **ы**. Є. Козак зауважив це явище, але **и** в закінченнях род. відмінка ***воєводи*** (1481 *КІ* 46; 1488 *КІ* 129; 1504 *КІ* 117 *(двічі)*; 1518 *КІ* 90) орудного – ***съ млади***^{м}***, добри***^{м} (1487*КІ* 46) вважає

сербською рисою [15, сс. 4,49]. Заміну **ы** буквою **и** фіксуємо ще в ряді випадків: ***рибниⷦ*** (1487*КІ* 46), ***къ вѣчниꙵ*** (1680 *КІ* 21), ***монастирю*** (1627*КІ* 25), ***сина*** (1698 *ЧКМ*), а також у різних формах дієслова ***бытии*** : ***биⷡ*** (1602 *КІ* 13), ***било би*** (1606 *КІ* 169), ***биⷭ*** (1664*КІ* 129), ***бив*** (1673 *КІ* 21 – *двічі*), ***бивь*** (1674 *КІ* 212), ***била*** (1698 *ЧКМ*) . З твердженням Є. Козака, що тут виявляється сербська риса, погодитися не можемо. Змішування **и** та **ы** трапляється і в старослов'янських пам'ятках, але широко фіксується в усій староукраїнській писемності. Це явище відбиває злиття давніх [*ы] й [*і] в одному передньо-середньому звуці [и], який становить одну зі специфічних рис фонетичної системи української мови.

Цей передньо-середній [и] фіксуємо і в давніх сполуках **гы, кы, хы,** які нерідко передаються сполученнями г, к, х + и (ї): ***сꙋчаⷡскии*** (1627*КІ* 155), ***на хиндовѣ*** (1480 *КІ* 105) та ін. Паралельно трапляються й традиційні для церковнослов'янської мови написання з **гы, кы, хы.** Але зауважимо, що у власній назві ***могила***, зафіксованій у різних формах 9 разів (*КІ* 13,25,167,170 (*двічі*), 174, 175,207, 211), в усіх випадках маємо **и.**

Наявність саме такого [и] підтверджується іншим питомо українським явищем – змішуванням ненаголошених [и] й [е], що теж знайшло відображення в аналізованих пам'ятках. Пор.: ***блгочистиваго*** (1519 *КІ* 115), ***гиωргіє*** (б.р.н. *КІ* 150), ***ангилини*** (1601 *КІ* 154), ***симиѡⷩ*** (1602 *КІ* 13) – ***вѣчнємь*** (1541 *КІ* 140), ***наⷣлєжєн*** /***камєⷩ***/ (1595/6 *КІ* 145; 1600 *КІ* 176; 1601 *КІ* 154), ***нєколаи*** (1718/19 *КІ* 182).

П'ятьма прикладами засвідчені повноголосні форми: в одному й тому ж написі двічі трапляється *волость*: ***волоⷭ*** , ***вⷪлоⷭ*** (1637 *КІ* 192), тричі повноголосся фіксуємо в топонімних назвах – ***воронєⷤ*** (1488 *КІ* 202; 1674 *КІ* 212), **дорохоⷩ** (1637 *КІ* 192).

Відзначимо і таку типово українську рису, як зміну [е] в [о] після шиплячих перед наступним твердим приголосним: ***тєⷦщо … мⷭца*** „*тєкущєго*" (1519 *КІ* 115), ***същомꙋ*** (1571 *КІ* 209), ***божого*** (1698 *ЧКМ*).

Знайшла своє відображення й така виразна риса українського вокалізму, як перехід [ě] в [і]. Це фіксуємо досить часто у флексії дав. відм. одн. І-ї відміни з основою на -*ā: ***кнѧжни*** (1420 *КІ* 109), ***томи*** (1543 *КІ* 140), ***воєводи*** (1551*КІ* 143), ***ангилини*** (1601*КІ* 154), ***аⷩгєлини*** (б.р.н. *КІ* 173), **раби** (1602 *КІ* 13), ***анⷩи*** (1637 *КІ* 192), ***сави*** (1673 *КІ* 21).

Зміна [о] > [і] в новозакритому складі засвідчена у флексії дав. відм. прикметника: ***раби смѣрєнїи*** (1602 *КІ* 13), а у слові ***мничарꙋвъ*** (1698 *ЧКМ*) цей перезвук переданий характерним для того часу способом через ***у***.

Написам відоме таке фонетичне явище, як втрата початкового голосного. Так, Є. Козак звертає увагу на форму імені ***настасін*** (1527*КІ,* 33), в якому усікається [а] [15, с. 33]. Таке написання трапляється ще двічі: ***настасіа*** (1510/11*КІ* 148), ***настасіѧ*** (б.р.н.*КІ* 150). У низці прикладів фіксуємо відпадання початкового [і]: ***єрєминѧ*** (1635 *КІ* 56), ***єрємїа*** (1596 *КІ* 166; 1606 *КІ* 167), ***єрємьѧ*** (1600 *КІ* 207), ***єⷬмонаⷯ*** (1674КІ, 212). Такі приклади є нормативними в українській мові. Разом з тим часто спостерігається діалектне відпадання [і] в назвах місяців *іюнь* й *іюль*: ***юнїа*** – (1487 *КІ* 46), ***юн*** (1680 *КІ* 22), ***юⷩ*** (1487 *КІ* 58; 1606 *КІ* 167; 1649 *КІ* 214; 1714 *КІ* 40), ***юⷧ*** (1602 *КІ* 13). Такі форми властиві живій мові буковинців, що засвідчує Словник буковинських говірок, подаючи такі приклади, як *юль, юний (юній), юнь* [8, с. 684].

Відбивають написи й характерне для української мови усунення збігу голосних у середині слова шляхом їх стягнення: **гавриⷧ** (1627*КІ* 155), ***гавриⷧ*** (1522 *КІ* 52; 1606 *КІ* 167; 1620 *КІ* 170). Якщо у написах під титлом ще можна сумніватися у відображенні цього явища, то ніяких сумнівів не викликають написання ***гавриль*** (1520 *КІ* 55), ***гавриловогω*** (1698*ЧКМ*), а також ***данила*** (б.р.н. *КІ* 205).

Поодинокими прикладами засвідчені й деякі інші українські фонетичні явища: [о] на місці початкового [je]: ***ѡдакѣю*** *(Євдокію)* (1698*ЧКМ*); змішування ненаголошених [о]

й [у]*:* ***бȣрсȣкь*** (1616 *КІ* 147), ***соботнєє*** (1647 *КІ* 155); говірковий перезвук [о] > [а]: **манастирѣ** (1481*КІ* 69), **ѡдакѣю** *(Євдокію* (1698*ЧКМ*), а також діалектна зміна ненаголошеного [е] в [і] після [ч'] та [j]: **чїтврътыи** (1504 *Melch.* 263), **воивода** (1519 *КІ* 115; б.р.н. *КІ* 153). Як зазначає К. Герман, „для буковинських і гуцульських говірок характерною є нерегулярна зміна [е] > [і] у ненаголошеній позиції після передньоязикового приголосного [ч'], середньоязикового [j] та задньоязикового [к']" [5, с. 39].

Риси народної фонетики простежуються й у сфері приголосних звуків.

Відоме написам таке явище, як заміщення **г** буквою **х**: ***мохила*** (1582 *КІ* 211), ***хє^{т}ма^{н}*** (1655 *КІ* 136), ***дорохо^{н}*** (1637 *КІ* 192). В останньому прикладі мало б бути *Дорогони* – назва міста у Молдавському князівстві; див.: [9, I, с.319-320]. До речі, на с. 320 Словника подано один приклад з такою ж зміною *г > х* у назві *Дорогони.* В усіх цих випадках, безперечно, йдеться про фарингальний [г], характерний для фонетичної системи української мови і її діалектів.

Відповідно до широко вживаного церковнослов'янського ***щ*** (<*kt) засвідчене **ч** у слові ***до^{ч}ка*** (1623 *КІ* 57).

Написи дають приклади зміни *въ > у* на початку слова: ***ȣсє^{н}*** (1514 *КІ* 111), ***ȣси*** (1514 *КІ* 112), а також у прийменнику: ***ȣ валєвѣ*** *(у Василеві)* (1698*ЧКМ*), ***ȣ нашєи митрополїи*** (1514 *КІ* 112), У цьому ж тексті (с.112) двічі вжито конструкцію ***ȣ вє^{ч}*** *(увечері)*. Засвідчена також зміна [в] в [ў] в середині слова після приголосного перед голосним: ***єȣдѡкіѫ*** (1575 *КІ* 211).

Відзначимо також асимілятивне одзвінчення [с] > [з] у прийменнику: ***зь митрополит*** (1571*КІ* 209). У 17 випадках маємо написання прислівника **здє** і 1 раз – **здѣ** замість давнього ***сьдє (сьдѣ)*** (*сьдє > сдє >здє (здѣ).* Є. Козак чомусь вважає форму ***здє*** сербською [15, с. 56]. Але ж у такому вигляді цей прислівник фіксується вже давньоруськими пам'ятками, а пізніше – й памятками староукраїнськими, що засвідчує Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. [9, I, с. 393]. Щоправда, досить рано, ще в мові української народності, прислівник *здє* витіснився прислівником *тут*. Прислівник *здє* у поєднанні з часткою *–сь (здє + сь > здєсь)* зберігся в російській мові.

Зміни асимілятивно-спрощувального характеру спостерігаємо у групі *–цьск-*: ***нємєцкого*** (1502 *КІ* 2), ***камѧнєцкихъ*** (1698*ЧКМ*). Характерну для української мови дисиміляцію в звукосполученні [кт] (>*хт*) бачимо в написаннях ***ѡ^{х}товрїа*** (1600 *КІ* 136) і ***ѡ^{х}*** (1488 *КІ* 128) поряд з ***ѡктоврїа*** (1510/11 *КІ* 148) і ***ѡ^{к}*** (1512 *КІ* 150; 1674 *КІ* 212) - (ц.-сл. ***октѧврь***).

Пам'ятки досить широко відбивають таке явище, як депалаталізацію приголосних. Низкою прикладів засвідчується депалаталізація шиплячих. Є. Козак звертає увагу [15, с. 15; 15, с. 203] на написання ***нача*** (1502 *КІ* 2) і ***нача^{т}*** (1488 *КІ* 202), в яких вжито **а** на місці **ѧ** [ę]. Форму ***нача*** знаходимо і в інших інскрипціях (1488 *КІ* 128; 1504 *КІ* 117; 1611 *КІ* 144). Є ще ряд інших прикладів, у яких після шиплячих вживається *а*: ***початокь*** (1503/4 *КІ* 117), ***пр^{д}тча*** (1503/4 *КІ* 117), ***стѣжанна*** (1519 *КІ* 115), ***чашѫ*** (1571 *КІ* 209), ***обѣща^{сѧ}*** (б.р.н. *КІ* 36) і ін. Зрідка депалаталізація шиплячих є результатом переходу [е] в [о]: ***тє^{к}що ... м^{с}ца*** (1519, *КІ* 115), ***същом^{ȣ}*** (1571 *КІ*, 209), **божого** (1698 *ЧКМ*). На твердість шиплячих вказує також відсутність ***ь*** в кінці складу: ***кнѧжни*** (1497 *КІ* 109), ***на страшнѣ^{и}*** (1514 *КІ* 112), ***съпрѫжници*** (1576 *КІ* 120), ***кримкович*** (1627 *КІ* 25) і ін.

Депалаталізувалися й інші приголосні. Зазнає ствердіння приголосний [р'], що засвідчується відсутністю після нього **ь** або ж наявністю **а** та **ъ**: ***гєнвар*** (1505/6 *КІ* 208), ***чїтврътыи*** (1504 *Melch.* 263), ***г^{с}подаръ*** (1488 *КІ* 202), ***гп^{сд}ръ*** (1478 *КІ* 75; 1481 *КІ* 102; 1481 *КІ* 104; 1481 *КІ* 107), **г^{сд}ра** (1502 *КІ* 2). Причиною втрати м'якості губними так само

став занепад після них [ь], а також зміна [і] в [и]: ***цр̃кωв*** (1662 *КІ* 73), ***цр̃квы*** (1627 *КІ* 25), ***петрашковы*** (1603 *КІ* 193), ***х̃солюбывни*** (1641 *КІ* 39). Як уже відзначалося, у різних формах слова **обитель** в 11 випадках маємо перехід [і] > [и], що є свідченням ствердіння [б’]. Окремо стоїть діалектне ***памыть*** (1762 *КІ* 137), де [и] з [ę].

Засвідчують написи діалектне ствердіння звуків [л’], [ц’], [т’]: ***пндлник̃*** (1488 *КІ* 203), ***колко*** (1514 *КІ* 112), ***мωлбж*** (1522 *КІ* 52), ***болшемꙋ*** (1595 *КІ* 129), ***стωлник*** (1606 *КІ* 167), ***ωтца*** (1504 *Melch.* 263), ***мс̃ц*** (1477*КІ* 80; 1674 *КІ* 212), ***мц̃ъ*** (1762 *КІ* 137), ***гробница*** (1619 *КІ* 189), ***чюдотворца*** (1514 *КІ* 112), ***ѿцꙋ*** (1680 *КІ* 21), ***коупецоу*** (1577 *КІ* 121), ***третьи*** (1598 *КІ* 175) і ін.

Депалаталізувалися приголосні, що стояли перед суфіксом ***–ьск-*** після занепаду в ньому [ь]. Орфографія написів дуже добре відбиває це явище. Кількість написань із ***ь*** і без нього у суфіксі *–ьск-* однакова тільки у прикметнику *хотинський*, пор.: ***хотиньскїи*** (1542 *КІ* 213), ***хотиньскаго*** (1582 *КІ* 211) - ***хотинскомꙋ*** (1541*КІ* 140), ***хотинскıи*** (1637 *КІ* 192). Прикметник ***молдавьскои*** трапляється 4 рази, а без ***ь*** – 20 разів. В інших прикладах маємо тільки суфікс –ск-: ***сꙋчавскомꙋ*** (1478 *КІ* 75), ***радовскыи*** (1619 *КІ* 189), ***барновскїи*** (б.р.н. *КІ* 153) і т. ін. Твердість кінцевого кореневого приголосного і [с] у складі суфікса й сьогодні притаманна південно-західним говорам.

Від живої української мови йде й чимало м о р ф о л о г і ч н и х рис.

У системі іменників, незважаючи на ще відчутну вагу старих морфологічних форм, можна говорити про помітні зміни як у їх перерозподілі за відмінами, так і в особливостях словозміни. Бачимо виразну тенденцію до уніфікації закінчень іменників різних давніх основ у межах новоутворених відмін, а також спостерігаємо і появу деяких морфологічних новотворів. Відзначимо найважливіші з них.

У наз. відм. одн. закінчення *–а* приймає іменник *дъчи*, що зайшов у першу відміну з колишніх основ на приголосний, набувши в українській мові суфікс *–к-а*: **дочка** (1623 *КІ* 57).

Род. відм. послідовно характеризується флексіями *–и* (граф. *-ы* або ***-н***) для твердої групи та *–і* (граф. ***–ѣ*** або ***-н***) – для м’якої. Але окремі моменти все-таки потребують коментарів. Так, аж ніяк не можемо погодитися з твердженням Є. Козака, що форма род. відм. ***воеводи*** (1481 *КІ* 46; 1488 *КІ* 129; 1504 *КІ* 117 *(двічі)*; 1518 *КІ* 90), яка вживається паралельно з ***воеводы***, є сербізмом [15, с.4]. Тут маємо поплутання давніх *ы-и*, про що вже йшлося вище. Іменник давніх ŭ-основ *цьркы* приймає нове закінчення ā-основ *–ы*: ***цр̃квы*** (1627 *КІ* 25) відповідно до ст.-сл. ***црькъвє***. Відзначимо ще й таку примітну в написах рису, як послідовне вживання в род. відм. іменника *земля* флексії ***–и***: ***земли*** відповідно до ст.-сл. форми родового ***землѧ***.

У дав. відм. іменників 1-ї відміни твердої групи замість флексії ***–ѣ*** досить часто вживається ***–и***: ***кнѧжни*** (1497 *КІ* 109), ***воеводи*** (1551 *КІ* 143), ***томи*** (1543 *КІ* 140), ***ангилини*** (1601 *КІ* 154), ***агелини*** (б.р.н. *КІ* 173), ***раби*** (1602 *КІ* 13), ***анни*** (1637 *КІ* 192), ***сави*** (1673 *КІ* 21). Іменники м’якої групи у дав.-місц. відм. зберігають давню флексію ***–и*** *(і)*: **кнѣгини** (1520 *КІ* 55; 1522 *КІ* 52; 1595 *КІ* 59); **въ ... земли** (1620 *КІ* 170) і т. ін. Це давнє, лише фонетично змінене (*і > и), закінчення у м’якій і мішаній групах властиве південно-західним говорам і сьогодні: *земли, в земли.*

Іменники з колишніми ŏ-основами об’єднуються з ŭ-основами. У род. відм. одн. це об’єднання виявляється в тому, що іменник *сынъ* приймає нове закінчення *–а* (замість *–у*): ***сн̃а*** (1476 *КІ* 80; 1517 *КІ* 89; 1551 *КІ* 143; 1602 *КІ* 12). Закінчення *–у* в іменників з ŏ-основами засвідчене одним прикладом на хресті з с. Василева: ***рокꙋ божого*** (1698 *ЧКМ*). В інших прикладах іменники ŏ-основи зберігають давню флексію *–а, -***ꙗ*** (граф. ще й ***-ѧ***).

Останню приймає й іменник *дьнь*, що влився у другу відміну з колишніх основ на приголосний і засвідчений у формі род. відм. одним прикладом: ***дня*** (1772 *КІ* 44).

Більш виразно взаємодія цих двох давніх відмін спостерігається в дав. відмінку. Тут іменники ŏ-, jŏ-основ приймають закінчення іменників ŭ-основ і навпаки. Напр.: іменник ***сынъ*** має тільки закінчення *–у* в усіх 8-ми зафіксованих прикладах. У той же час засвідчена поява в іменників ŏ-основ нового для них закінчення *–ови* з ŭ-основ: ***пътра***^{ш}***ковы*** (б.р.н. *КІ* 193). Тут маємо діалектну форму з закономірною зміною [і] в [и]. В іменників м'якої групи під впливом *–ови* з'являється морфологічний новотвір – флексія *-єви*, що трапляється 3 рази: ***мужеви*** (1510/11*КІ* 148; б.р.н. *КІ* 149), ***василеви*** (1762 *КІ* 137).

У місц. відм. одн. одним прикладом засвідчене українське закінчення *–і* на місці *-ѣ*: ***въ м***^{о}***настири*** (1488 *КІ* 202). Новим явищем є поява у місц. відм. форми давального з флексією *–у.* Так, поряд із ***на ... гробѣ*** (1539 *КІ* 34) маємо й новішу: ***на ... гробꙋ*** (1674 *КІ* 212).

В оруд. відм. одн. іменників третьої відміни Є. Козак вказує на таку руську форму, як ***мл***^{с}***тїю*** (відповідно до ст.-сл. ***м***^{с}***лтїѭ***) [15, сс.4,168,203]. Але непоміченою залишилася більш важлива форма: ***мл***^{с}***тю*** (1537 *КІ* 187). Тут маємо питомо українське явище: асиміляцію *-j* до попереднього приголосного після занепаду зредукованого.

З іменників середн. роду з колишньою основою на -men варто вказати на форму знах. відм. одн. ***въ имѣ*** (1481 *КІ* 46; 1488 *КІ* 128; 1551 *КІ* 143; 1602 *КІ* 12;), в якій заміну флексії *–я* (граф.*-ѧ*) флексією *-ѣ* Є. Козак вважає середньоболгарською рисою [15, с.48]. Тут знову доводиться повернутися до рефлексації *[ę], про вже йшлося вище. І ще раз пошлемося на К.Ф. Германа, який пише: „Зміна етимологічного носового *[ę] в голосні звуки [е], [е^{и}], [и^{е}], [і] у гуцульських та буковинських говірках відоме не тільки в середині слова, але поширилась на флексії" [5, с. 56].

Нові явища спостерігаються й у формах множини.

Написи відображають взаємовплив форм іменників ŏ-, jŏ-основ і ŭ-основ. Так, у наз. відм. фіксуємо ***воєводовє*** (1602 *КІ* 13), ***ѧничаровє*** (1698 *ЧКМ*) з флексією *–ове* ŭ-основ і ***сны*** (1480 *КІ* 83), де флексія *-ы* з ŏ-основ.

Маємо приклад, коли форма наз. відм. множ. при числівнику ***три*** заступає стару форму Н.-Зн. двоїни: **три м**^{с}**ци** (1504 *Melch.* 263).

У род. відм. множ. спостерігається уніфікація флексій іменників чол. роду –ŏ-, -jŏ-, -ŭ- основ. Це підтверджується поширенням закінчень *–ов* з -ŭ- основ, а внаслідок фонетичних змін вже на українському ґрунті й *– ув* (*-ов> -ув > -ів*): **съ пѣти пиргѡ**^{в} (1627 *КІ* 25), **ѧничарꙋв** (1698 *ЧКМ*).

У дав. відм. іменника *обитель* виступають закінчення *–ємь, -имь*: ***обитєлємь*** (22 приклади), **къ ...** ***ѡбитѣли***^{м} (1627 *КІ* 155), ***къ ... ѡбит[ѣ]ли***^{м} (1680 *КІ* 21). Закінчення *-ємь* засвідчене і в прикладі **ро**^{д}**телє**^{м} **мои**^{м} (1627 *КІ* 25). Форм на *–ом* не зафіксовано. Як відомо, флексії *–ом* і *–ем* були панів-ними для українських пам'яток XIV – XVII ст. „Процес витіснення флексій *–ом, -ем* флексіями *–ам, -ям* завершується лише в першій чверті XVIII ст." [6, с.142]. Південно-західні говори і досі зберігають ці старі форми.

У знах. відм. привертає увагу фонетично закономірна форма ***въ дны***, яку, як уже відзначалося вище, фіксуємо 8 разів. Вона відома південно-західним говорам української мови, але літературною нормою не стала.

У місц. відм. множ. трапляються закінчення *–ох, -єх*: ***въ басарабо***^{х} (1481 *КІ* 46), ***въ радовце***^{х} (б.р.н. *КІ* 36). Такі форми були властиві староукраїнській мові, а в південно-західних діалектах є вживаними й до цього часу, особливо остання.

У прикметників треба відзначити наявність стягнених форм. Так, поряд із ***вѣчнаꙗ ємꙋ памѧть*** (1772 *КІ* 179) /1 приклад / і ***вѣчнаа ємꙋ памѧть*** (1529 *КІ* 91) і т. ін. / 9 прикладів /, у 8-ми написах виступає стягнена форма прикметника: ***вѣчна ємꙋ*** /*єи*/ ***памѧть*** (1504 *КІ* 117; 1519 *КІ* 115; 1575 *КІ* 211; 1577 *КІ* 121) і т. ін. Стягнена форма засвідчена й у таких прикладах, як ***бж҃ствна лѵтргіа*** (1514 *КІ* 112), ***прч҃стж єго мтрь*** (1602 *КІ* 12).

У написах знайшов своє відображення процес формування нових закінчень повних прикметників під впливом займенникового типу відмінювання. Так, давні закінчення род. відм. *–аго (< -аєго)* типу ***великаго*** (1481 *КІ* 68), і давал. *–уму (< -уєму)* прикметників чол. роду на зразок ***сꙋчаскꙋмоу*** (XVI ст. *КІ* 152) вже зрідка заступаються новим *–ого* і послідовно *-ому*, запозиченими з займенникової відміни: ***старого*** (1503 *КІ* 8), ***немецкого*** (1503 *КІ* 8), ***божого*** і ***гавриловього*** (1698 *ЧКМ*); ***прѣѡсщ҃енномꙋ*** (1478 *КІ* 75), ***старомꙋ*** (1480 *КІ* 105), ***хотинскомꙋ*** (1541 *КІ* 140), ***единомꙋ*** і ***праведнѡмꙋ*** (1602 *КІ* 12), ***прѣждепочившемꙋ*** (1606 *КІ* 167) і т. ін.

У прикметників жін. роду частота цих змін у род. і дав. відмінках проти форм чоловічого роду помітно різниться: нові займенникові флексії переважають у род. відмінку. Тут лише в одному випадку маємо церк.-слов. флексію: ***чс҃тніѧ главы*** (1504 *КІ* 117). У 29 прикладах фіксуємо (південноруські, за визначенням Є. Козака [15, с.4]), форми із закінченням *–ои*: ***молдавскои*** - 27 разів, ***сꙋчавскои*** – 1 (1522 *КІ* 133) і ***влашкои*** (1487*КІ* 46) – 1.

У дав. відм. зберігаються переважно давні закінчення ***-ѣи*** (тв. гр.) і ***–ии*** (м'яка гр.), типові для старослов'янської мови. Нове закінчення *–ои*, що виникло під впливом займенникової форми *тои*, засвідчується двома прикладами: ***къ вѣчнои ѡбитѣли*** (1494 *КІ* 54), ***дали ... митрополии радовскои*** (1514 *КІ* 112). В одному випадку маємо сучасне закінчення *–ій* (< *–ой*) у новозакритому складі: ***смѣреній раби*** (1602 *КІ* 13).

У місц. відм. одн. прикметників чол. роду відповідно до давнього закінчення ***-ѣмь*** одним прикладом засвідчене нове ***–омь***, що виникло під впливом займенникової форми *томь*: ***при еп҃пѣ радовскомь*** (1481 *КІ* 104). У прикметників жіночого роду теж фіксуємо давні флексії ***–ѣи***, ***-ии.*** Лише у двох випадках трапляється нова форма на *–ои*: **въ молдавскои земли** (1504 *Melch.* 263), ***въ влашкои земли*** (1620 *КІ* 170).

Серед займенникових форм відзначимо ***ꙋси*** (1514 *КІ* 112) і ***ꙋсеи*** (1514 *КІ* 111), в яких на місці давнього білабіального [w] в українській мові розвинувся [у], а також новотвір ***бꙋдь кто*** (1514 *КІ* 112). Поряд із ***каждое*** трапляється й ***кождое*** (1514 *КІ* 112). Засвідчені в написах добре відомі південно-західним українським говорам редупліковані та нестягнені форми займенників: ***тоти еп҃кпи*** (1514 *КІ* 112), ***тии ѧничарове*** (1698*ЧКМ*). Часто вживаними є поширені й досі на західноукраїнських землях енклітичні форми займенників, про які скажемо при розгляді дієслова.

Серед явищ словозміни займенників привертають увагу флексія *–и* у род. відм. займенника *вься*: ***въсеи*** (1481 *КІ* 68; 1481 *КІ* 69), ***ꙋсеи*** (1514 *КІ* 111) відповідно до ц.-сл. ***вьсеѩ***, а також діалектна форма давал. відм. займенника *своя* у прикладах ***дъшери свои*** (б.р.н. *КІ* 173) і **дъщери свои** (1610 *КІ* 177), на які вказує Є. Козак [15, сс. 173,177]. Діалектну форму дав. відм. займенника, тільки вже чол. роду, знаходимо в іншому написі: ***своимꙋ жоупанꙋ*** (1567 *КІ* 206). Відзначимо й нову паралельну загальнонародну українську форму місц. відм. займенника *свои*: ***на своємꙋ гробꙋ*** (1674 *КІ* 212). Вона з походження є формою давального.

У формах числівників відзначимо два нових явища, які представлені, щоправда, одиничними прикладами. Числівник *три*, як засвідчує приклад ***три мс҃ци*** (1504 *Melch.* 263), втрачає категорію роду (це давня форма середн.-жін. роду, а форма чол. роду була

трик). Порядковий числівник *пьрвыи* приймає, як і прикметники, у місц. відм. одн. замість давнього закінчення ***-ѣмь*** нове – *-ом*: ***на а҃ во*** [й] ***прѣ*** [с] ***т*** [р] ***лѣ*** *„на первом престолі”* (1620 *КІ* 170).

Що стосується системи дієслівних форм, то вона досить архаїчна, хоч і тут спостерігаються певні особливості, засвідчені, щоправда, поодинокими прикладами. У формі 3-ї ос. теп. часу фіксуємо дієслово першої дієвідміни без закінчення *–ть*: ***почиває*** (1621 *КІ* 191). Наявна цілком сучасна флексія *–мо* у 1-ій ос. множ. наказ. способу ***славимо*** (1602 *КІ* 12) та діалектна *-ме* в 1-ій ос. мн. майб. часу ***бѹдеме живи*** (1514 *КІ* 112). У вживанні дієслів мин. часу написи демонструють значну кількість архаїчних форм. Разом з тим спостерігаються й деякі інноваційні тенденції. Так, допоміжне дієслово у складі перфекта приймає закінчення *–мо* і *–ми*: ***ѹчинили єсмо*** (1515 *КІ* 112), ***дали єсми*** (там само). Такі змінені форми давнього перфекта відомі південно-західним говорам. Зустрічаються і прості форми перфекта без допоміжного дієслова: **кто на** [с] **разлѫчи** [л] (1606 *КІ* 169), ***погрома била, ѩничарове истѧли*** (1698 *ЧКМ*) і деякі ін.

Дієслівна морфема **сѧ** (**сє, сѣ**) ще зберігає відносну самостійність і вільно вживається переважно після або зрідка перед дієсловом, часом навіть через одне або й більше слів, напр.: ***сє ѡбєща*** [л] (1666 *КІ* 194), ***сѧ кт*** [о] ***покѹси*** [т] (1514 *КІ* 112) і т. ін. Це і сьогодні спостерігаємо в південно-західних говорах. У ряді випадків фіксуємо вже явище аглютинації: ***прѣстависѧ*** (1420 *КІ* 109; 1603 *КІ* 193), ***начѣ*** [с] (1481 *КІ* 46), ***съвѣтова*** [х] ***ми*** [о] ***сѧ*** (1514 *КІ* 111), ***съвръшисѣ*** (1519 *КІ* 115), ***съз*** [д] ***асѧ*** (1559 *КІ* 99).

Наявні українські живомовні риси (загальнонародні і діалектні) в церковнослов'янських текстах XV – XVIII ст. збагачують фактаж для дослідження структури української мови цієї доби і є незаперечними арґументами перебування українців у середньовічній Молдавії та доказом їх участі у тогочасному державно-культурному житті Молдавської держави.

Література

1. Богдан Д.П. Славянские надписи в Валахии, Молдове, Трансильвании и Добрудже / Д.П. Богдан // Вопросы языкознания. – 1961. – № 6. – С. 72-82.

2. Буковина, її минуле і сучасне / [за ред Д. Квітковського, А. Жуковського, Т. Бриндзана]. – Париж-Філадельфія-Детройт : Зелена Буковина, 1956. – 965 с.

3. Буковина : історичний нарис. – Чернівці : Зелена Буковина, 1998. – 416 с. ISBN 966-7354-01-6 (оправа)

4. Веневцева Л.В. Молдавские грамоты XIV – XV векав как источник изучения украинского языка: фонетика, морфология: автореф. дисс. … канд. филол. наук / Л.В. Веневцева. – Харьков. гос. ун-т, 1966. – 19 с.

5. Герман К.Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: фонетика, фонологія / К.Ф. Герман. – Чернівці : Рута, 1995. – 391 с.

6. Жовтобрюх М.А. Історична граматика української мови / М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинько. – К. : Вища школа, 1980. – 320 с.

7. Німчук В.В., Шинкарук В.Д. Українські написи XV – XVII ст. у Вознесенській церкві с. Лужани / В.В. Німчук, В.Д. Шинкарук // Українська мова на Буковині: минуле і сучасне: Матеріали ІІ Всеукраїнської наукової конференції. – К. : Місто, 1998. – С. 54-59.

8. Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н.В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с. ISBN 966-774-3

9. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: у 2 т./ [редкол.: Л.Л. Гумецька (голова), Д.Г. Гринчишин, І.М. Керницький]. – К.: Наук. думка. – Т. 1. – 1977. – 630 с.; Т. 2. – 1978. – 591 с.

10. Станівський М.Ф. Спостереження над мовою буковинсько-молдавських пам'яток XIV – XVIII ст. / М.Ф. Станівський // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов. – Чернівці, 1958. – С. 3-21.

11. Balş G. Bisericile lui Ştefan cel Mare / G. Balş // Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. – XVIII (1925). – Bucureşti, 1926.

12. Balş G. Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI – lea / G. Balş // Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. – XXI. – Bucureşti, 1928.

13. Burada Teodor T. O călătorie la muntele Athos / Teodor T. Burada // Revista pentru istorie, archeologie şi filologie. – An. I. – Vol. 1. – Bucureşti, 1883.

14. Cronica Episcopiei de Rădăuți cu Apendice de documente slavone originale şi mai multe ilustrațiuni de Dimitrie Dan. – Viena, 1912.

15. Die Inschriften aus der Bukovina: Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde der Landes- und Kirchengeschichte / [Herausgegeben von dr. Eugen A. Kozak]. – Teil I. – Wien, 1903. – 214 S.

16. Iorga N. Inscripţiĭ din bisericile Romăniei./ N. Iorga – Bucureşti. – Vol. I. –_1905; Vol. II. – 1907.

17. Melchisedec. O visită la câte-va mănăstirĭ şi bisericĭ antice din Bucovina / Melchisedec, episcop // Revista pentru istorie, archeologie şi filologie. – An. I. – 1883. – P. 245-310.

Список джерел і їх умовних скорочень

ДБСН Богдан Д.П. Славянские надписи в Валахии, Молдове, Трансильвании и Добрудже // Вопросы языкознания. – 1961. – № 6. – С. 79.

KI Die Inschriften aus der Bukovina: Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde der Landes- und Kirchengeschichte / Herausgegeben von dr. Eugen A. Kozak. – Teil I. – Wien, 1903. – 214 s.

ЧКМ Напис 1638 року на кам'яному хресті із села Василів Заставнівського району, що знаходиться в 4-й залі Чернівецького краєзнавчого музею.

Melch. Melchisedec. O visită la câte-va mănăstirĭ şi bisericĭ antice din Bucovina / Melchisedec, episcop // Revista pentru istorie, archeologie şi filologie. – An. I. – 1883. – P. 263.